

MÄNE BABA WE MAGTYMGULY

Türkmen halkynyň ägirt ruhy sütünleriniň biri, türkmen nusgawy edebiýatynyň parlak ýyldyzy, döwürleriň ägirdi, asyrlaryň seýregi, beýik şahyr Magtymguly Pyragy öz döwründen bari mertebeli ady bilen türkmen halkyny abraý-şöhrete besläp gelýär. Akyldar şahyr türkmeniň ýürek töründe arassa ahlagyň aýdymçysy, päk ynsabyň ündewçisi, pähim-paýhasyň nyşany bolup orun aldy, kalbynda ynsanyýetiň mähek daşy hökmünde müdimilik ýer edindi.

Islendik şahyryň, ýazyjynyň edebi mirasy, döredijilik aýratynlygy öwrenilende, oňa täsir eden şahsyýetler we onuň özüniň täsirini ýetiren şahsyýetleri hakda durup geçmeklik gyzyklydyr. Akyldar şahyrymyz Magtymguly Pyragynyň ylham alan we oňa ruhy taýdan täsirini ýetiren şahsyýetleri sanardan kändir. Şolaryň biri-de türkmeniň beýik akyldary, uly öwliýä, umman misli ulama, keramatly pir, köňül gözi bilen älemi gören, Hakdan halaty bilen dünýäni seýr eden Abu Sagyt Abulhaýyr – Mäne babadyr. Magtymguly Pyragynyň «San bolsam» atly şygrynda:

Abu Seýit, Omar Haýýam, Hemedany,
Firdöws, Nyzamy, Hapyz perwany,
Jeleleddin Rumi, Jamy elwany,
Olaryň jaýynda menem kän bolsam¹ –

diýip, Gündogar edebiýatynyň daýanç sütünleriniň, welileriniň hatarynda Abu Sagyt Abulhaýyryň adyny tutmagy ondan ylhamlanmasynyň, oňa bolan hormatynyň kiçi-girim daldigine şaýatdyr. Şundan hem görnüşi ýaly, özüni Abu Sagyt Abulhaýyryň deňine ýetirmek arzuwyny gursagynda beslän Magtymguly Pyragy öz döredijiliginde gaýbana ruhy halypasynyň öňe süren oňyn pikirlerini goldaýar.

¹ Magtymguly. Eserler ýygındysy. I jilt, Aşgabat, «Ylym», 2013, 68s.

«Tarykat ähliniň gözelligi we ýürekleriň halany» ýaly ajaýyp lakamlar bilen bezelen türkmen piri Abu Sagyt Abulhaýyr – Mäne baba özüniň ahlak-mistiki garaýyşlaryny rubagy žanrynda döreden söpüçlyk poeziýasynyň ilkinji wekilleriniň biri hasaplanylýar.

Abu Sagyt Abulhaýyryň rubagylary bilen Magtymguly Pyragynyň goşgularynyň arasynda pikir-ideýa-mazmun ýakynlygyny güýçli hem görnetin görmek bolýar. Abu Sagydyň ady Magtymguly ýaly beýik ussadyň döredijiliginde diňe bir hormat bilen ýatlanylýp geçilmän, eýsem bu beýik pirden güýçli täsirdir ylham susup alandygyny Magtymgulynyň goşgularyndan duýmak bolýar. Abu Sagydyň suw içen çeşmesinden Magtymgulynyň hem içendigini, şeýle-de, goşgularyndan mälüm bolşy ýaly, iki akyldaryň hem bir maksady tutandyklaryny, wagyz-nesihatlarynyň belli bir maksada ugrukdyrylandygyny aňmak bolýar.

Magtymguly Abu Sagydyň döredijiligini düýpli yzarlap, ondan köp akyl-parasat öwrenip, ylahy, öwüt-nesihat, ahlak häsiýetli goşgularynda onuň rubagylaryna salgylanypdyr. Muny iki akyldaryň adamlary ynsaply, adalatly bolmak, zulum etmezlige ündemek ýaly birnäçe meselede pikir-garaýyşlarynyň deň gelmegi, Alla ýalbaryş, Ondan kerem isleýiş, merhemet dileýiş äheňlerindäki meňzeşlikler, hat-da goşgy setirleriniň käbir söz tapawudy bilen gabat gelmegide şaýatlyk edýär. Ýazgyda boýun bolmak, takdyra ten bermek ýaly Ylahy täleýe razyçylyk temasy we toba temasy Mäne babada-da, Magtymguluda-da ussatlarça işlenilen temalaryň biridir.

Mäne babanyň rubagylarynyň, Magtymgulynyň hem goşgularynyň belli bir bölegi şol bir wagtyň özünde, dileg-doga we hajat isläp ýazylan häsiýete eýedir:

Abu Sagyt bir rubagysynda:

Ýa Reb, salma meni perişan hala,
Dogana mätäçlik dälmidir nala?!¹ –

diýýän bolsa, bu Magtymgulynyň döredijiligine özbaşdak reňk bolup siňip, şeýle röwüşde beýan edilýär:

¹ Mäne baba. Rubagylar. Aşgabat, «Ylym» neşirýaty, 2012, 7s.

Doganyň dogana bahasy ýokdur,
Agany inige mätäç eýleme¹.

Abu Sagydyň:

Keremiň agartdy gara saçymy,
Ak saç bilen garaltmagyn ýüzümi² –

diýen setirlerini Magtymguly:

Yhlasym ary kyl, ýalanym ýok et,
Tilimi deraz kyl, ýüzümi ak et³ –

diýmek bilen, goşgynyň ideýa-mazmunyny dolulygyna saklapdyr.

Magtymgulyň goşgularynda Abu Sagydyň orta atan beýik pikirleriniň gaýtalanmalaryny, ösdürilmegini we olara täze rowuş çaýylmagyny görmek bolýar. Ol Abu Sagydyň parasatly setirlerini özüniň orta atýan, beýan edýän pikir-duýgusynyň has aýdyň, has düşnükli, has ýerlikli bolmagy üçin gollanma edinipdir. Abu Sagyt Abulhaýyr – Mäne baba:

Ýa Rep, eýleme Sen bizi ryswa,
Ömür – şeýle kelte, günämiz – bisýar⁴ –

diýse, Magtymguly ony:

Jürüm çoh bolsa hem, keremiň kändir,
Bagyşlasaň neýlär, ýarym, ýa, Alla⁵

ýa-da:

Eý-ä, Kadyr, Senden gudratly kim bar,
Keremiň güýçlüdir, günähim bisýar⁶ –

diýen setirleri bilen beýan edýär.

Magtymgulyň «Ýa, Züljelalym», «Çykardym çenden» goşgularynyň ähli bentleri Abu Sagydyň birnäçe rubagysy bilen mazmun taýdan örän golaýdyr. Şulardan görnüşi ýaly, Magtymgulyň

¹ Magtymguly. Eserler ýygynyndysy. II jilt, Aşgabat, «Ylym», 2013, 137 s.

² Mäne baba. Rubagylyar. Aşgabat, «Ylym» neşirýaty, 2012, 66 s.

³ Magtymguly. Eserler ýygynyndysy. II jilt, Aşgabat, «Ylym», 2013, 139 s.

⁴ Mäne baba, Rubagylyar. Aşgabat, «Ylym» neşirýaty, 2012, 100 s.

⁵ Magtymguly. Eserler ýygynyndysy. I jilt, Aşgabat, «Ylym», 2013, 213 s.

⁶ Şol ýerde, II jilt, 136 s.

başga-da birnäçe goşgy setirlerinde Mäne babanyň rubagylarynyň mazmunynyň saklanyp, diňe goşgy düzüliş görnüşiniň üýtgändigini görmek bolýar. Mysal üçin, Abu Sagyt Hakyň synyna ýalbaryş elini uzadyp:

Günäniň yükünden tenim ha:r bolar,
Elimden çekerňe göwnüm zar bolar.
Saňa laýyk bolmasa-da amalym,
Keremiňe mynasyby bar bolar¹ –

diýip, merhemet dilese, Magtymguly Pyragyda bu mazmun:

Hasylym usýandyr gendeligimden,
Ölüm asan erer zindeligimden,
Hyjalata galdym bendeligimden,
Saňa laýyk amal gelmedi menden² –

diýen setirler bilen berilýär. Iki ägirdiň birnäçe setirleriniň mazmun taýdan golaýlygy, ideýa taýdan meňzeş gelmesi tötänleýin zat däl-de, Magtymgulynyň Abu Sagytдан ruhy goldaw, ruhy ylham alandygyny görkezýän ýagdaýdyr. Durmuş seslenmelerinde, ahlak gymmatlyklary hakdaky pikirlerinde bularyň ikisiniň ündeýän pikirleri deň gelýär. Hak ýoluny tutmak we ol ýoldan ýöremek, Hak halar işleri berjaý etmek we ynsanlara-da bu ýoly salgy bermek, ynsan sarpasyny belent tutmak, ynsan göwnüni awlamak we onuň sogaby hakdaky ýürek hiňlenmelerinde hikmet eýeleriniň ikisiniň hem owazasy deň sazlaşykly çykýar.

Ýokardaky ýaly biri-birinden reňk alan setirleri iki ägirdiň dördedijiliginden näçe diýseň tapmak bolýar. Bu bolsa Magtymgulynyň beýik pirden diňe bir täsir almak bilen çäklenmän, onuň dördedijilik mekdebini, sopuçylyk ýoluny özboluşly dowam etdirendigine güwä geçýär. Şular ýaly pikir ýakynlygy, mazmun meňzeşligi olaryň ruhy dünýälerindäki, dünýägaraýyşlaryndaky ýakynlygy görkezýär.

Allany alkyşlamak, ýardam-hemaýaty, rehim-şepagaty, kerem-

¹ Mäne baba, Rubagylar. Aşgabat. «Ylym» neşirýaty, 2012, 11 s.

² Magtymguly. Eserler ýygyndysy. II jilt, Aşgabat, «Ylym», 2013, 139 s.

sahawaty diňe Ondan soramak, ynsanlary ähli işlerinde Hudaýyň rehimdarlygyna, Onuň bagyşlaýjylygyna bil baglamaga çagyrmak Abu Sagydyň rubagylarynda we Magtymgulynyň goşgularynda esasy orny eýeleýär. Şeýle rubagylaryň we goşgularyň üsti bilen iki akyldar hem, adamlarda ahlaklylygy, Hudaýdan heder etmek, halaly haramdan, haýry şerden, dogry ýoly ters ýoldan saýlamak duýgusyny terbiýelemekligi maksat edinipdirler. Epitetleriň – Allanyň Züljelal, Jelil, Jepbar, Raman, Rahym, Gapbar ýaly gözel atlarynyň ulanylmagy iki akyldaryň hem döredijiligine mahsus zatlar bolup, olaryň şahyrana görnüşde çeper ulanylmagy bolsa halk tarapyndan oňat kabul edilmeklige ýardam edipdir. Bu ägirtleriň ikisi-de ruhy kämillek taýdan deň gelen, yslamyň kada-kanunlaryndan baş, şerigatyň çäginde aýak çykarmadyk, gep-sözleri, iş-hereketleri Gurhana we hadyslara laýyk gelýän pirlerdendir. Bular ähli ruhy gözellikleriň gönezligeni Haka bolan halal söýgüden gözläpdirlir.

Bu iki şygryýet ussadyň şahyrana garaýyşlary dil aýratynlyklary we stil özboluşlylygy taýdan birmeňzeş däl. Her haýsysy şygryýet sungatynyň aýry-aýry görnüşine ýapyşan hem bolsalar, olaryň ikisiniň hem şygryrlarynda mistika uly orun berilýär. Ynsan kalbyna Ylahy yşk buludynyň ýagyp, yşk ýagyşy bilen suwarylmanyň islän, köňlünde Ylahy yşk güneşiniň dogmagyny dilän akyldar şahyrlaryň pikir öwürmelerinde, beýan ediş tertzipinde, sözleýiş medeniýetlerinde häsiýetli aýratynlyk, uly parh bar bolsa-da, öňde goýan ahyrky – arzyly – Haka gowuşmak maksatlary birdir.

Magtymguly Pyragynyň durmuş ýol-ýörelgesi, umuman alanynda, biziň üçin belli bir derejede näbelli bolup galýar. Ol baradaky iň syrly ýagdaýlaryň biri hem onuň gol beren piriniň kimdigi baradaky meseledir. Sopusylygyň nagyşbendiçilik taglymatyna uýan, onuň ýörelgelerinden ugur alan Magtymgulynyň döredijiliginiň süňni, esasy sopusylyk taglymatyndan, ýagny tarykatdan tutulandyr. Tarykatda bolsa bu ýoldan habarly bir pire gol bermezden, ol ýola girmek we Haka ýetmek mümkin däl hasaplanylýar. Hat-da şeýtanyň beýle pirsiz sopyny azdyryp, ony özüniň oýunjaýyna öwürjekdigi hem aýdylýar. Muny Magtymguly atamyzyň özi hem «Kürs çykar» atly goşgusynda şeýle setirleriň üsti bilen beýan edýär:

Başçysyz, pähimsiz ýola girenler,
Ýolun şeýtan urar, ýoly ters çykar.¹

Şonuň üçin-de, ýokarda hem görkezilişi ýaly, tarykat ýoluna giren her bir müridiň hökmany ýagdaýda özüne bir pir tutunmalydygy şertdir. Bu pir hem şerigat, tarykat ylymlaryndan habarly, Gurhanyň, pygamberimiziň ýolundan jinnek ýalyjak hem baş we aýak çykarmaýan kämil pir bolmalydyr. Şahyryň özi hem bu ýagdaý hakda şeýle diýýär:

Kämil tapsaň, goý ýolunda başyňy,
Är ardynda gezseň, är dek bolar sen²

ýa-da:

Yhlas bile bir kämile gol beren,
Ýeter bir menzile, ýetmeýin galmaz³.

Müridiň özüne pir tutunmak wajyplygy Mäne babada hem derwaýyslyk bilen üns merkezinde durýan zatdyr. Bu ýagdaýy Mäne babanyň ýuwlugy Muhammet Münewwer tarapyndan Mäne baba hakda ýazylan «Esraryt-towhyt fi makamat-iş şeyh Abusagyt» atly kitabynda getirilýän hekaýatlarda görmek bolýar. Onda getirilýän bir hekaýata görä, Mäne babadan: «Bu ýola (tarykat ýoluna) düşmek isleýänler bu ýoldan pirsiz ýöräbilermi?» diýip soradylar. Ol aýtdy: «Ýöräbilmez. Bu ýoldan ýorejek adama ozal bu ýoldan ýörän, ony bu ýola ugrukdyrýan we oňa bu ýoluň çarkandakly ýollaryny, hem gözəl ýörelgelerini düşündirýän tejribeli bir adam gerek. Ol adam her menzile (duralga) ýetende, oňa: «Bu pylan menzildir, bu ýerde köpräk eglenmelidir». Howp-hatarly ýerlere ýetende: «Bu ýerden ätiýaçly bolmalydyr» diýip aýtmaly. Maksadyna ýetmesi üçin, ol ýolda köňül güýji bilen ýörär ýaly, oňa ýürek mährini eçilmelidir, ony ezizlemelidir. Ol haçanda maksadyna ýetende, kalbynda rahatlyk tapar. Täk başyna bu ýoly tutan çöl-beýewanda azaşyp galan we ýoluň haýsy

¹ Magtymguly. Görkezilen eser. II jilt, 190 s.

² Şol ýerde, I jilt, 421 s.

³ Şol ýerde, I jilt, 513 s.

tarapdadygyny bilmeýän bir şeytana meňzär. Bu ýoluň asly piriň permanyňa boýun bolmakdyr».¹

Magtymguly atamyzda we Mäne babada görşümüz ýaly, bu ýagdaý taryh boýunça-da dowam edip gelen hakykatdyr. Mysal üçin, meşhur türkmen piri Abu Sagyt Abulhaýyr–Mäne babanyň gol beren piri Şyh Abulfazl Hasan Sarahsydyr ýa-da Bahaweddin Şa Nagyşbendiniň gol beren piri Seýit Emir Külaldyr. Şu wagta çenli Magtymgulynyň elinden tutup gol beren piri barada çeşmelerde ýa-da onuň öz setirlerinde hiç zat agzalmaýar.

Magtymguly Pyragynyň sygyrlarynyň iň esasy temasy gürrüňsiz, Ylahy yşk temasydyr. Bu onuň sopy şahyrdygyny aňladýar. Sopy şahyr bolan Magtymgulynyň bir pire gol berip, onuň hyzmatynda bolandygy barada deliller bolmasa-da, onuň bir sopy hökmünde tälim-terbiýesini hut Ylahy ylham netijesinde gazanandygyny aýtmak mümkin. Sopusylyk taglymatynda «hakykat biliminiň belli bir terbiýe wagtyndan geçmezden, Ylahy ylhamyň netijesinde gazanylmagy» manysyny aňladýan «bada içmeklik» dessury bilen beýan edilen ýagdaýy Magtymguly Pyragy başdan geçirip, hakykat bilimini hut Muhammet pygamberiň emri bilen erenlerden alandyr.

Sopusylyk edebiýatynda «göçme yşkdan» (ynsan söýgüsi) «hakyky yşga» geçmegiň simwoliki nyşany hökmünde beýan edilen Leyli-Mejnun, Zöhre-Tahyr, Perhat-Şirin, Ýusup-Züleyha, Arzy-Gammar, Şasenem-Garyp ýaly halk dessanlarynyň Magtymgulynyň sygyrlarynda gaty köp beýan edilmegi, Ylahy yşkyň maksat edinilendigini görkezýär. Şeýle-de «meý», «meýhana», «yşk şeraby», «raks» ýaly sözleriň ulanylmagy hem onuň sopy şahyrdygyny aňladýar. Mäne babadaky ýaly sopularyň «şatahat» görnüşine degişli sözlerini Magtymgulyda hem görmek mümkin. Onuň «Mährap haýsy bilmedim» atly sygrynda bu ýagdaý şeýle beýan edilýär:

Abdal maňa ebed jamyn sunaly,
Mesjit kaýsy, mährap kaýsy bilmedim.
Ol gudazda janym erip ýanally,
Abat kaýsy, harap kaýsy, bilmedim.
Magtymguly ol mekanda meks etdi,

¹ مقدمه، تصحيح و تعليقات دكتور محمد رضا شفيعى كدكنى. چاپخانه نيل، چاپ چهارم تابستان 1376 صفحه 296 محمد بن منور. اسرار التوحيد فى مقامات الشيخ ابى سعيد.

Şeýhler turdy, ýigitler deý raks etdi.
Her eşýadan ýar jemaly eks etdi,
Ab kaýsydyr, şerap kaýsy, bilmedim¹.

Şeýle manylarda ýazylan rubagylary Mäne babanyň döredijili-
ginde we ol hakdaky hekaýatlarda-da görmek bolýar.

¹ Magtymguly. Görkezilen eser. I jilt, 464-465 s.